

چارچوب اخلاق سرمایه‌گذاری از منظر آیات قرآن و روایات

امیرخادم علیزاده*

استادیار دانشگاه علامه طباطبائی، تهران

علی راهنشین**

دانشجوی دکتری مدیریت مالی دانشگاه امام صادق (ع)، تهران

(تاریخ دریافت: ۱۳۹۲/۸/۸؛ تاریخ تصویب: ۱۳۹۲/۱۲/۱۳)

چکیده

در کنار مطالعات و متون گسترده اسلامی در حوزه اقتصاد متعارف، مطالعات و پژوهش‌هایی نیز با تکیه بر طبقه‌بندی‌های علم اقتصاد در جهت بررسی مبانی اخلاقی اقتصاد اسلامی صورت پذیرفته است. اما در حوزه مالی و سرمایه‌گذاری تاکنون با رویکرد اخلاقی به مسائل و موضوعات مالی همچون بازارها و ابزارهای نوین مالی و همچنین رویکردها و روش‌های سرمایه‌گذاری پرداخته نشده است. در این مقاله پس از بررسی حوزه اخلاق اقتصادی به تعریف حوزه اخلاق سرمایه‌گذاری و رابطه اخلاق سرمایه‌گذاری با ادبیات موجود در زمینه اخلاق اقتصادی پرداخته می‌شود. سؤال اساسی در این مقاله این است که الزامات و معارف اخلاقی و تربیتی اسلام در حوزه فعالیت‌های سرمایه‌گذاری چیستند؟ در ادامه با رویکردی فرایندی به سرمایه‌گذاری، عناوین و موضوعات اخلاقی از نگاه قرآن و روایات در سه دسته کلی قبل از اجرای سرمایه‌گذاری، اجرای سرمایه‌گذاری و پس از اجرای سرمایه‌گذاری تقسیم‌بندی و بررسی شده‌اند. طبقه‌بندی آیات و روایات و طراحی چارچوب موضوعی اخلاق سرمایه‌گذاری از یافته‌های این مقاله است.

واژگان کلیدی: قرآن، روایت، اخلاق، سرمایه‌گذاری، اخلاق اقتصادی، اخلاق سرمایه‌گذاری.

* E-mail: aalizadeh@atu.ac.ir

** E-mail: rahneshein@isu.ac.ir (نویسنده مسئول)

مقدمه

پس از ایجاد علم اقتصاد جدید و به تبع آن علمی همچون مالی و سرمایه‌گذاری و آنگاه ورود این علوم متعارف غربی به کشورهای اسلامی، اندیشمندان مسلمان در حوزه‌های مختلف تلاش‌های بسیاری برای بررسی این علوم از دیدگاه اسلامی و احیاناً اسلامی نمودن این علوم کرده‌اند. در حوزه اقتصاد، مطالعات اسلامی بیشتر متمرکز بر پیش‌فرض‌ها و مبانی نظری و ایدئولوژیک علم اقتصاد و بررسی و احیاناً اصلاح این موارد بوده است، در حالی که در علمی همچون مالی و سرمایه‌گذاری مطالعات و تلاش‌ها بیشتر با نگاهی فقهی در پی اصلاح ابزارهای مالی و سرمایه‌گذاری جهت تأمین نظرات فقهی و شرعی اسلام بوده است.

در کنار مطالعات و متون گسترده اسلامی در حوزه اقتصاد متعارف، مطالعات و پژوهش‌هایی نیز با تکیه بر طبقه‌بندی‌های علم اقتصاد در جهت بررسی مبانی اخلاقی اقتصاد اسلامی صورت پذیرفته است. اما در حوزه مالی و سرمایه‌گذاری تاکنون به مسائل و موضوعات مالی همچون بازارها و ابزارهای نوین مالی و همچنین رویکردها و روش‌های سرمایه‌گذاری با رویکرد اخلاقی پرداخته نشده است. سؤال اساسی در این مقاله این است که الزامات و معارف اخلاقی و تربیتی اسلام در حوزه فعالیت‌های سرمایه‌گذاری چیستند؟ با توجه به نبود مطالعات متناظر در این زمینه به بررسی و طراح‌های چارچوب اخلاق اسلامی در حوزه سرمایه‌گذاری اکتفا شده است. مطمئناً بر اساس چارچوب به دست آمده، بررسی عمیق هر یک از این موضوعات در تحقیقات آتی سهل‌تر و مقدور خواهند بود.

(۱) تعریف علم اخلاق

علم اخلاق علمی است که رذائل و راه‌های معالجه نَفَس از آنها را و فضائل و چگونگی آراسته شدن به آنها را تبیین می‌کند (النراقی، بی تا، ج ۱: ۳۲). بررسی پیرامون ارزش‌هایی که بر نحوه نگرش انسان به فضائل و رذائل تأثیر دارد نیز جزء مسائل علم اخلاق است. اخلاق در دین جایگاه والایی دارد، به گونه‌ای که حضرت رسول (ص) هدف بعثت خود را تتمیم مکارم اخلاقی برشمردند. همچنین ملاک کمال ایمان را پایبندی به ارزش‌های اخلاقی دانسته‌اند. قرآن کریم تزکیه نفوس را به عنوان یکی از اهداف رسالت پیامبر اکرم (ص) ذکر فرموده است.

(۲) رابطه اخلاق و اقتصاد از منظر غرب و اسلام

اخلاق اقتصادی به آن دسته از ارزش‌های اخلاقی و معنوی گفته می‌شود که آثار اقتصادی دارند، خواه خود آن ارزش‌ها اقتصادی باشند و خواه نباشند. به جرأت می‌توان گفت دو سیستم اخلاقی

مختلف موجد دو نوع اقتصاد می‌باشد. ماکس وِبر حاکمیت اخلاق پروتستانی را منشأ پیدایش نظام سرمایه‌داری می‌داند. وی در سال ۱۹۱۴ میلادی در کتاب *اخلاق پروتستان و روح سرمایه‌داری* به رابطه بین این دو توجه نمود. وی می‌گوید: «این امر که سرمایه‌داری بهترین نیروی محرکه خود را از روح سرمایه‌داری گرفته است، با واقعیت تاریخی تأیید می‌شود».

آمارتیا سن که یکی از اقتصاددانان بزرگ و برنده جایزه صلح نوبل در سال ۱۹۹۸ میلادی است، در این مورد اینگونه اظهار می‌کند که حال اگر رفتار واقعی انسان‌ها تحت تأثیر ملاحظات اخلاقی قرار گیرند، آنگاه واضح است که ملاحظات مربوط به اقتصاد رفاه باید تأثیری بر رفتار واقعی داشته باشند و در نتیجه، در اقتصاد پیش‌بین نیز موضوعیت پیدا کنند. در واقع، اگر ملاحظات اخلاقی هیچ‌گاه رفتار واقعی انسان‌ها را متأثر نمی‌کرد، بذل عنایت به مبحث اخلاق کاری عبث می‌بود.

اخلاقیاتی هم که اسلام در زمینه‌های اقتصادی بیان فرموده، می‌تواند زمینه‌ساز نظام اقتصادی ویژه خود باشد. آموزه‌های اخلاقی اسلام بسیار زیادند و همه عرصه‌های اقتصاد را در بر می‌گیرند. تعالیم اخلاقی اسلام در زمینه اقتصاد از آموزه‌های اقتصادی صرف اسلام جدا نیستند. اسلام خواسته است آحاد جامعه اسلامی با عمل به این تعالیم از درون ساخته شوند و در نتیجه، هنگامی که به فعالیت اقتصادی پرداختند، علاوه بر اینکه اقتصاد را به درجه بالای رشد و شکوفایی می‌رسانند، قدم‌های بزرگی در مسیر کمالات بر خواهند داشت (معصومی‌نیا، ۱۳۸۰: ۱۲۱).

۳) تفاوت رویکرد اخلاقی با رویکرد فقهی

میر معزی در کتاب خود در زمینه فلسفه علم اقتصاد اسلامی نصوص اقتصادی (قرآن و روایات) را به چهار دسته تقسیم‌بندی می‌کند:

- نصوص (گزاره‌های وصفی) اعتقادی و فلسفی (جهان‌بینی).
- نصوص (گزاره‌های وصفی) علمی (سنت‌های الهی).
- نصوص (گزاره‌های دستوری) ارزشی و اخلاقی.
- نصوص (گزاره‌های دستوری) حقوقی و فقهی.

وی تعریف نصوص حقوقی را قوانین و احکام حقوقی و فقهی دارای ضمانت اجرای دولتی عنوان می‌کند و نصوص و گزاره‌های اخلاقی را این‌گونه معرفی می‌نماید: «همه نصوصی که بر مستحبات و مکروهات و ارزش‌ها و ضد ارزش‌ها در حوزه رفتارها و روابط اقتصادی دلالت می‌کنند و نیز نصوصی که بر واجبات و محرّماتی دلالت می‌کنند که رعایت آنها بر عهده فرد است و ضمانت اجرای دولتی ندارد و

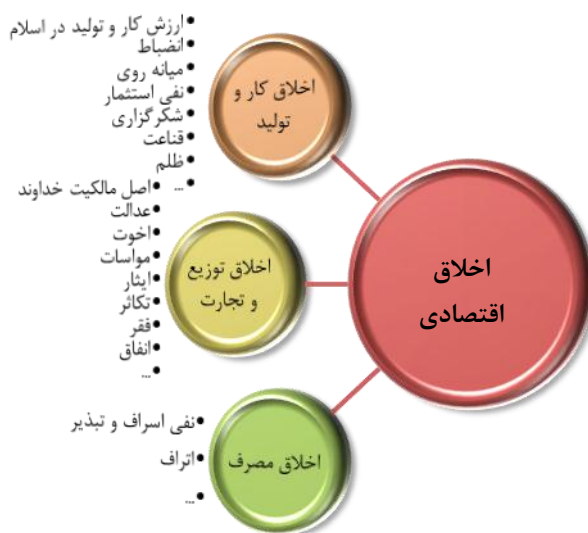
تخلّف از آنها جُرْم محسوب نمی‌شود. برای نمونه آیات و روایات متعددی بر حرمت اسراف و تبذیر و استحباب صدقه و قرض الحسنه دلالت دارند» (میرمعزی، ۱۳۸۷: ۳۸-۴۱ و ۳۲۲).

در نگاه اسلامی به مسائل از جمله مسأله سرمایه‌گذاری، در رویکرد فقهی متون دینی به گزاره‌های پنجگانه واجب، مستحب، مکروه و حرام تبدیل می‌شوند. در رویکرد فقهی در حوزه سرمایه‌گذاری بیشتر به حوزه معاملات و قراردادهای مرتبط توجه می‌شود. در معاملات برای محقق ابزارساز مالی و برای سرمایه‌گذار گزاره‌های پنجگانه به دو گزاره حلال و حرام تبدیل می‌شوند. بدین صورت، ما به عنوان محقق مالی بسیاری از متون و پیام‌های دینی را از دست می‌دهیم.

در رویکرد اخلاقی به اوامر شارع مقدّس فارغ از این گزاره‌های پنجگانه توجه می‌گردد و سعی می‌شود تا حدّ امکان در زندگی فردی و اجتماعی مورد اجرا قرار گیرد. رویکرد اخلاقی برای نگاه سیستمی به زندگی و اجتماع و تمدّن‌سازی جامع‌تر است.

۴) چارچوب اخلاق اقتصادی از منظر اسلام

محققان در زمینه اخلاق اقتصادی اسلام عموماً آموزه‌های اسلامی را به تناظر با تقسیم‌بندی علم اقتصاد به سه دسته عمده علم اقتصاد، یعنی تولید، توزیع و مصرف تقسیم کرده‌اند. در ذیل هر یک از این بخش‌های علم اقتصاد مباحث مختلف اخلاقی و متون (آیات و روایات) مربوطه مورد بررسی قرار می‌گیرند.

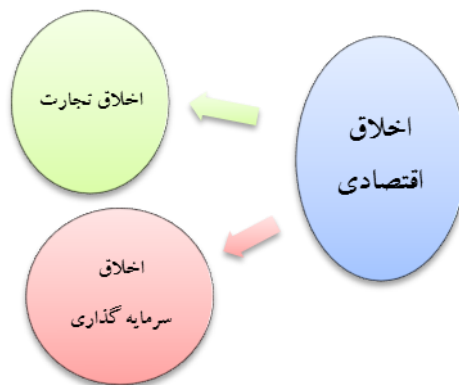

شکل ۱) چارچوب اخلاق اقتصادی از منظر اسلام (به نقل از: ایروانی، ۱۳۸۴).

۵) رابطه اخلاق اقتصادی و اخلاق سرمایه‌گذاری

مباحث سرمایه‌گذاری زیرمجموعه‌ای از مباحث اقتصادی است. از سوی دیگر، اخلاق تجارت، کسب و کار و بازار نیز زیرمجموعه‌ای از اخلاق اقتصادی محسوب می‌شود. تحقیقات انجام شده در این زمینه، همچون صنعتکار مباحثی همچون ابواب معاملات، بازار، انفاق و اسراف را ذیل مباحث اخلاق تجارت برشمرده است.

اخلاق سرمایه‌گذاری از منظر معاملات و قراردادهای (در تجارت عموماً منظور بیع است) و همچنین نحوه تعامل با مشتریان زیرمجموعه مبحث اخلاق تجارت نیز به‌شمار می‌رود، اما از نظر مباحث دیگری همچون نحوه تجهیز و جوه، روش‌ها و ابزارهای سرمایه‌گذاری، قراردادهای (که در سرمایه‌گذاری طیف وسیع‌تری از قراردادهای نسبت به کسب و کار شامل می‌شود) و نحوه مصرف منافع حاصل از ذیل این مبحث خارج است. از این رو، رابطه عموم و خصوص مین وجه بین اخلاق تجارت و اخلاق سرمایه‌گذاری وجود دارد و هر دوی اینها زیرمجموعه اخلاق اقتصادی به‌شمار می‌روند. از این رو، رابطه زیر بین اخلاق اقتصادی، اخلاق تجارت و اخلاق سرمایه‌گذاری وجود دارد.

شکل ۲) رابطه اخلاق اقتصادی، تجارت و سرمایه‌گذاری

۶) تعریف غربی از اخلاق سرمایه‌گذاری

در کتاب *اخلاق سرمایه‌گذاری* اصول مبنایی اخلاق سرمایه‌گذاری برای متخصصین این صنعت به شرح زیر عنوان شده‌اند:

اصل (۱) فهم/اخلاقی، شناخت و دانش کامل از تمامی جوانب عملیات سرمایه‌گذاری از جمله منبع

اصلی درآمدها و هزینه‌ها.

اصل ۲) استفاده اخلاقی از اطلاعات، دسترسی مناسب به اطلاعات در مورد سرمایه‌گذاری و استفاده صحیح و اخلاقی از این اطلاعات.

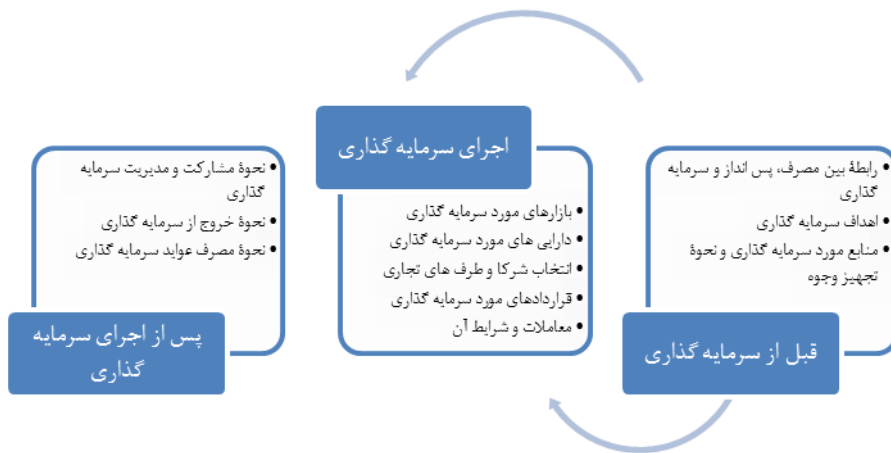
اصل ۳) سرمایه‌گذاری مسئولیت‌پذیر، اجتناب از ضرر و زیان به دیگران (جامعه، محیط زیست، ذی‌نفعان و...).

اصل ۴) اعتماد و انصاف، رعایت انصاف و امانت‌داری در فرایند سرمایه‌گذاری نسبت به ذی‌نفعان و حفظ اعتماد ایشان (Peck, 2011: p 20).

این تعریف اصولی از اخلاق سرمایه‌گذاری را برای متخصصان این صنعت و مدیران مجری سرمایه‌گذاری بیان می‌کند که زیربنای مباحث اخلاقی در دانش سرمایه‌گذاری متعارف نیز به‌شمار می‌رود. اما می‌توان با نگاهی وسیع‌تر جنبه‌های بیشتری از سرمایه‌گذاری را مورد بحث اخلاقی قرار داد.

۷) فرایند و مباحث مرتبط با سرمایه‌گذاری

هدف اصلی این مقاله دسته‌بندی و طبقه‌بندی عناوین اسلامی و اخلاقی مرتبط با حوزه سرمایه‌گذاری است، در حالی که مباحث اخلاق اقتصادی را محققان بر اساس سه بخش اصلی علم اقتصاد به مباحث تولید، توزیع و مصرف تقسیم می‌نمایند. به نظر می‌رسد برای ایجاد دسته‌بندی مناسب برای اخلاق سرمایه‌گذاری باید بر اساس ماهیت فرایندی سرمایه‌گذاری، فعالیت‌ها و مراحل قبل، حین و پس از اجرای مبادله، سرمایه‌گذاری را مبنا برای این دسته‌بندی قرار داد.

شکل ۳) پارچوب اخلاق سرمایه‌گذاری

بر اساس طرح به‌دست آمده می‌توان موضوعات اخلاقی و اسلامی را از آیات و روایات استخراج کرد و آنگاه مورد دسته‌بندی قرار داد. قابل ذکر است که بسیاری از این موضوعات اخلاقی و آیات و روایات ذیل آنها در کُتب حدیث استخراج و طبقه‌بندی شده‌اند و تنها باید این موضوعات در پارچوب مدّ نظر ما قرار، و آنگاه آیات و روایات با رویکرد به مسأله سرمایه‌گذاری مورد تفسیر و تدبّر مجدد قرار گیرند.

در ادامه وارد هر یک از مراحل و موضوعات مرتبط با سرمایه‌گذاری می‌شویم و به ذکر آیات و روایات ذیل هر کدام و بررسی مختصر آنها می‌پردازیم. مطمئناً تفسیر و تدبّر عمیق در هر یک از این موضوعات و متون ذیل آن نیازمند تحقیقات جامعی است که از موضوع این مقاله که همانا ارائه ساختار و پارچوب بحث اخلاق سرمایه‌گذاری است، خارج می‌باشد.

۷-۱) مرحله قبل از اجرای سرمایه‌گذاری

در این مرحله مباحثی نظری همچون نظر اسلام به مال و مالکیت، رابطه بین مصرف، پس‌انداز و سرمایه‌گذاری و همچنین اهداف سرمایه‌گذاری از منظر اسلام مورد بررسی قرار می‌گیرند. از سوی دیگر، امور اجرایی که باید قبل از اجرای سرمایه‌گذاری و انجام تراکنش خرید دارایی سرمایه‌گذاری صورت

پذیرند، همچون تجهیز وجوه مورد سرمایه‌گذاری و نحوه انتخاب و گزینش این منابع مورد توجه است.

۱-۷) دارایی و مالکیت از نظر اسلام

در بینش اسلامی خداوند مالک حقیقی جهان هستی و انسان جانشین خدا در زمین و امانتدار الهی به شمار می‌رود. بنابراین، ثروت‌ها و امکانات و منابع زمینی و همچنین مصنوعات بشری در حقیقت مُلک و دارایی آدمی نیست و تنها به رسم امانت و برای استفاده او و در چارچوب خواسته و دستورات خداوند به دستش سپرده شده است.

از امام صادق (ع) پرسیدند که حقیقت پرستش چیست؟ فرمود: سه چیز است: بنده آنچه را خداوند به او بخشیده، دارایی خود نداند، چرا که بندگان دارایی ندارند و همه دارایی‌ها را از آن خدا می‌دانند و آن را در همان مواردی که خدای متعال به ایشان فرمان داده مصرف می‌کنند... پس هنگامی که بنده آنچه را خدای متعال به او سپرده، دارایی خود نداند، خرج کردن در مواردی که خدای متعال فرمان داده، بر او آسان خواهد شد (ر.ک؛ مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۱: ۲۲۵؛ ح ۱۷).

۲-۷) رابطه بین مصرف، پس‌انداز و سرمایه‌گذاری

در ذیل این موضوع عناوینی همچون انفاق در دسته‌بندی‌های آیات و روایات در کُتب روایی مشاهده می‌شود. اسلام الگوی تخصیص درآمدی مبتنی بر تأمین نیازهای شخصی، خانواده و نزدیکان، سپس پس‌انداز به میزان معقول و آنگاه سرمایه‌گذاری در تولید و تجارت و در نهایت، مشارکت اجتماعی (انفاق) را توصیه می‌کند: «وَعَنْهُ (ص) أَنَّهُ قَالَ أَفْضَلُ الدَّنَانِيرِ الْأَرْبَعَةُ: دِينَارٌ أُعْطِيَتْهُ مَسْكِينًا وَ دِينَارٌ أُعْطِيَتْهُ فِي رَقَبَةٍ وَ دِينَارٌ أَنْفَقْتَهُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ دِينَارٌ أَنْفَقْتَهُ عَلَى أَهْلِكَ، وَإِنْ أَفْضَلُهَا الَّذِي أَلْذِي أَنْفَقْتَهُ عَلَى أَهْلِكَ: از پیامبر (ص) روایت شده بهترین دینارها چهارتا هستند: دیناری که به مسکین داده‌ای، دیناری که خرج مالی کرده‌ای، دیناری که در راه خدا خرج کرده‌ای و دیناری که خرج خانواده‌ات نموده‌ای؛ و بهترین دینارها دیناری است که خرج خانواده‌ات کرده‌ای» (طبرسی، ۱۴۰۷ق، ج ۷: ۲۴۲؛ ح ۸۱۴۳). امام رضا (ع): هرگاه انسان به اندازه خوراک سال خود را فراهم آورد، سبکیار و آسوده‌خاطر می‌شود. امامان باقر و صادق، علیهما‌السلام، تا زمانی که به قدر خوراک سالشان را آماده نمی‌کردند، ملکی نمی‌خریدند» (کلینی، ۱۴۰۱ق، ج ۵: ۸۹؛ ح ۱). همچنین، امام صادق (ع) در حدیثی به مفضل می‌فرماید: «ای مفضل!... به گنجشکان نگر که چگونه خوراک خود را در روز به چنگ می‌آورند و چنان است که این خوراک یکجا آماده و در اختیار آنها نیست، بلکه باید با حرکت کردن و به جستجو پرداختن به آن دسترسی پیدا کنند. وضع همه آفریدگان به همین گونه است. پس منزّه است

خداوندی که روزی آفریدگان خود را به اندازه مقدر کرد... و آن را چنان قرار نداد که از دسترس به دور باشد؛ زیرا آفریدگان به آن نیازمندند و چنان نیز نداشت که به رایگان و بی هیچ تلاشی در دسترس آنان واقع شود؛ زیرا که در این چگونگی هیچ مصلحتی وجود نمی‌داشت. اگر نیازمندی‌های خوراکی به صورت یکجا و آماده وجود می‌داشت، چارپایان به آن حمله می‌بردند و آن اندازه می‌خوردند تا شکم‌هایشان باد کند و هلاک شوند. مردم نیز با فراغتی که برایشان پیش می‌آمد، به نهایت ناسپاسی و سرمستی گرفتار می‌شدند و تباهی و زشتکاری سراسر زمین را می‌گرفت» (ابن عمر، ۱۳۹۰: ۹۲).

این حدیث خود نشان از مصلحتی است که خداوند متعال دیده است و از این رو، تلاش برای کسب روزی و همچنین تدبیر آن (همچون سرمایه‌گذاری) به گفته معصوم از وظایف بندگان است.

۳-۱-۷) اهداف سرمایه‌گذاری

در نگاه متعارف، هدف سرمایه‌گذاری کسب بازدهی از یک دارایی است، اما یک انسان مؤمن در سرمایه‌گذاری اهداف متعالی‌تری را نیز مد نظر قرار دارد. شکر و عبادت خداوند و آشکار کردن نعمت و همچنین ممنوعیت راکد گذاشتن سرمایه از الزامات شارع بر مؤمنان در زمینه سرمایه‌گذاری می‌باشد.

شکر و عبادت خداوند

قرآن کریم چه زیبا هدف غایی نعمات خداوند را بیان کرده است که همانا شکر و پرستش خداوند متعال است: «فَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ حَلالًا طَيِّبًا وَاشْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ إِنَّ كُنْتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ: پس، از آنچه خدا روزیتان کرده است، حلال و پاکیزه بخورید و شکر نعمت خدا را به‌جا آورید، اگر او را می‌پرستید» (النحل / ۱۱۴)؛ «يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ * قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ قُلْ هِيَ لِلَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا خَالِصَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ كَذَلِكَ نَفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ: ای فرزندان آدم! زینت خود را به هنگام رفتن به مسجد با خود بردارید و (از نعمت‌های الهی) بخورید و بیاشامید، ولی اسراف نکنید که خداوند مسرفان را دوست نمی‌دارد. * بگو: چه کسی زینت‌های الهی را که برای بندگان خود آفریده است و روزیهای پاکیزه را حرام کرده؟! بگو: اینها در زندگی دنیا برای کسانی است که ایمان آورده‌اند، (اگرچه دیگران نیز با آنها مشارکت دارند، ولی) در قیامت، خالص (برای مؤمنان) خواهد بود. اینگونه آیات (خود) را برای کسانی که آگاهند، شرح می‌دهیم» (الأعراف / ۳۱-۳۲).

آشکار کردن نعمت

رسول خدا (ص) می‌فرماید: «هر آینه خداوند زیباست و زیبایی را دوست می‌دارد و دوستار آن است که نعمت خویش را بر بنده‌اش بنگرد» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۷۹: ۲۹۹؛ ح ۳).

در حدیثی امام صادق (ع) به یکی از یاران خود مبلغی را دادند و می‌فرمایند با آن بازرگانی کن. سپس می‌فرمایند: «بدان که مرا به سود آن رغبتی نیست، هرچند که سود خواستنی است، اما من دوست می‌دارم که خداوند مرا در حالی ببیند که به بهره‌های آفریده‌ او روی می‌آورم» (کلینی، ۱۴۰۱ق، ج ۵: ۷۶؛ ح ۱۲).

آینده‌نگری و تدبیر زندگی

امام علی (ع) می‌فرماید: «هر کس چیزی از روزی خدای سبحان را در اختیار دارد، باید از آن درست نگهداری کند؛ زیرا شما در زمانه‌ای به سر می‌برید که اگر انسان به مردم نیازمند شود، نخست دینش را به آنان تسلیم می‌کند» (ابن ابی‌الحدید، ۱۳۸۷ق، ج ۲۰: ۳۱۲؛ ح ۵۸۵). امام صادق (ع) به خدمتکار خویش، مصادف می‌فرماید: «زمینی پُردرخت یا کشتزاری تهیّه کن؛ زیرا هرگاه اتفاق یا مصیبتی برای انسان پیش آید و او به یاد آورد، پشتوانه‌ای مالی دارد که خانواده‌اش را اداره کند، سخاوتمندتر خواهد بود» (کلینی، ۱۴۰۱ق، ج ۵: ۸۹). همچنین آن حضرت (ع) می‌فرماید: «... و اما سلمان، رضی الله عنه، هرگاه سهم خود را از بیت‌المال را می‌گرفت، به اندازه‌ی نیاز یک سالش از آن بر می‌گرفت، تا نوبت آینده دریافتش فرارسد. به وی گفته شد: با اینکه زاهدی، چنین می‌کنی، حال آنکه نمی‌دانی امروز می‌میری یا فردا؟! سلمان پاسخ داد: چرا همانگونه که مرگم را بیم دارید، زندگی را امید نمی‌برید؟! مگر نمی‌دانید آنگاه که آدمی نتواند نیاز زندگی خود را تأمین کند، روانش با او ناآرامی می‌کند و هرگاه نیازش را تأمین سازد، روانش آرامش می‌یابد؟!» (همان).

تدبیر و ساماندهی دارایی

پیامبر خدا (ص) می‌فرماید: «از نشانه‌های مردانگی، نگهداری درست از مال است» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۷۶: ۳۱۳؛ ح ۷). امام صادق (ع) نیز می‌فرماید: «نگهداری نیکو از مال، نشانه‌ی ایمان است» (کلینی، ۱۴۰۱ق، ج ۵: ۸۷؛ ح ۳). همچنین آن حضرت می‌فرماید: «باید از مال نیکو نگهداری کنی؛ زیرا انسان بخشنده با این قدرت می‌یابد و از فروگاهی بی‌نیاز می‌شود» (همان: ۸۸؛ ح ۶).

ممنوعیت راکد گذاشتن سرمایه

آیه ذیل صراحتاً از راکدگذاری سرمایه منع کرده است. اسلام اصرار بر گردش مال در جامعه و

صَرَف (مصرف یا سرمایه‌گذاری) آن در مصالح فرد و جامعه دارد: «وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يَنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ: و کسانی که طلا و نقره را گنجینه (و ذخیره و پنهان) می‌سازند و در راه خدا انفاق نمی‌کنند، به مجازات دردناکی بشارت ده!» (التَّوْبَة/ ۳۴).

همچنین به نقل از زُراره از اباعبدالله (ع) آمده است: «شنیدم که فرمود: در آنچه انسان از خود باقی می‌گذارد، هیچ چیز به اندازه مال خاموش (طلا و نقره) به زیان او نیست. گفتیم: با آن اموال چه کند؟ فرمود: آن را در باغی هزینه کند» (کلینی، ۱۴۰۱ق، ج ۵: ۹۱؛ ح ۲).

تلاش و کوشش

خداوند متعال در قرآن کریم می‌فرماید: «وَأَنْ لَّيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى: و اینکه برای انسان بهره‌ای جز سعی و کوشش او نیست» (التَّجْم / ۳۹). در واقع، خداوند متعال انسان را امر به کوشش و تلاش نموده است. از این رو، بدون تلاش و کوشش در زمینه سرمایه‌گذاری و تدبیر صحیح دارایی‌ها، انسان چیزی به دست نخواهد آورد.

عمران زمین

خداوند می‌فرماید: «...هُوَ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا...: ... اوست که شما را از زمین آفرید و آبادی آن را به شما واگذاشت...» (هود / ۶۱). در واقع، خداوند به انسان یعنی خلیفه خود در زمین دستور به عمران و آبادانی آن داده است و این مهم نیز بدون سرمایه‌گذاری و صرف منابع در بخش‌های مختلف اقتصاد میسر نمی‌شود.

۷-۱-۴) منابع مورد سرمایه‌گذاری و نحوه تجهیز وجوه

تدبیر مال و میانه‌روی در مصرف و انفاق از توصیه‌های اسلامی است که در آیه زیر متبلور است: «وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَّحْسُورًا: هرگز دستت را بر گردنت زنجیر مکن (و ترک انفاق و بخشش منما) و بیش از حد (نیز) دست خود را مگشای تا مورد سرزنش قرار گیری و از کار فرومانی» (الإسراء / ۲۹). همچنین پیامبر خدا (ص) می‌فرماید: «هر یک از شما که فقیر است، نخست به خود پردازد. اگر مالی افزون آمد، به خانواده‌اش بدهد و اگر بیشینه‌ای ماند، به خویشاوندان یا بستگانش پردازد و اگر باز هم ماند، این سو و آن سو هزینه کند» (المتقی الهندی، ۱۳۷۹ق، ج ۶: ۳۹۶).

حدیث فوق و دیگر احادیث مشابه همگی بر تدبیر مال و ابتدا هزینه بر امور جاری، سپس پس‌انداز و سرمایه‌گذاری به حدّ نیاز و در نهایت، انفاق در راه خدا تأکید می‌کنند.

۷-۲) مرحله اجرای سرمایه‌گذاری

در این مرحله، سرمایه‌گذار وارد اجرای سرمایه‌گذاری و انجام معامله و خرید دارایی می‌شود. از این رو، این مرحله بیشتر رویکردی فقهی و معاملاتی دارد، هرچند که نگاه اخلاقی نیز در آن مورد اعتنا است. مواردی همچون بازارها، دارایی‌ها، قراردادها، معاملات، شرکاء و طرف‌های تجاری از موضوعات مورد توجه در این مرحله هستند.

۷-۲-۱) بازارهای مورد سرمایه‌گذاری

در روایات وارده از ائمه هدی تأکیدی خاص بر بازار مسلمین شده است و برای این بازار ویژگی‌ها و مزیت‌هایی برشمرده شده است. از جمله فرض است که در بازار مسلمین همه اجناس حلال و طیب و قابل خرید و مصرف می‌باشند. برای شناخت بازارهای اسلامی باید صفاتی که مورد نظر معصومین در این بازارهاست، مورد توجه قرار گیرد: «وَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ (ص) مَنْ بَاعَ وَ اشْتَرَى فَلْيَحْفَظْ خُمْسَ خِصَالٍ وَإِلَّا فَلَا يَشْتَرِيَنَّ وَلَا يَبِيعَنَّ الرَّبَا وَالْحَلْفَ وَ كِتْمَانَ الْعُيُوبِ وَ الْمَسَدَحِ إِذَا بَاعَ وَ الدَّمَّ إِذَا اشْتَرَى: رسول خدا ص می‌فرماید کسی که می‌فروشد و می‌خرد پنج خصلت را رعایت نماید و گر نه نخرد و نفروشد: اجتناب از ربا، سوگند، کتمان عیب و مدح در فروش و ذم در خرید» (صدوق، بی‌تا، ج ۳: ۱۹۴؛ ح ۳۷۲۷).

همچنین توجه به منفعت عمومی و عاقبت و نهایت کار از موارد مورد توجه در انتخاب حوزه سرمایه‌گذاری است: «آهنگ کارهایی را نما که منفعت آن همگانی‌تر و عاقبت آن نیک‌تر است» (تمیمی آمدی، ۱۴۰۴ق: ۱۲۴).

۷-۲-۲) دارایی‌های مورد سرمایه‌گذاری

خداوند مصرف خرید و سرمایه‌گذاری در کلیه نعمات و دارایی‌ها را (مگر آنچه خود صراحتاً تحریم فرموده)، حلال کرده است و تحریم نعمات را از سوی انسان افترا به خود می‌داند: «يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُتِبَ عَلَيْكُمُ اتَّقِيَ اللَّهَ الَّذِي تَخَوَّوْا عَذَابَ يَوْمٍ تَجِزُونَ مِنَ الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ: ای مردم! از آنچه در زمین است، حلال و پاکیزه بخورید و از گامهای شیطان پیروی نکنید، چه اینکه او دشمن آشکار شماست» (البقره/ ۱۶۸)؛ «قُلْ أَرَأَيْتُمْ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ لَكُمْ مِنْ رِزْقٍ فَجَعَلْتُمْ مِنْهُ حَرَامًا وَحَلَالًا قُلْ أَللَّهُ أَذِنَ لَكُمْ أَمْ عَلَى اللَّهِ تَفْتَرُونَ: بگو: آیا روزی‌هایی را که خداوند بر شما نازل کرده، دیده‌اید که بعضی از

آن را حلال و بعضی را حرام نموده‌اید؟! بگو: آیا خداوند به شما اجازه داده یا بر خدا افترا می‌بندید (و از پیش خود حلال و حرام می‌کنید؟!)) (یونس / ۵۹).

۷-۲-۳) انتخاب شرکا و طرف‌های تجاری

در روایات متعدّد به تناسب موضوع و واقعه مرتب، معصومین اشاراتی نسبت به طرف‌های تجاری نموده‌اند. این موارد دلایلی همچون نفی واسطه‌گری، نفی غرر و تدلیس، التزام به اجرای قراردادهای محدود شرعی و ... داشته است؛ به عنوان نمونه رسول اکرم (ص) می‌فرماید: «هیچ یک از شما نباید برای استقبال از کاروان تجاری از شهر خارج شود ... خداوند روزی برخی مسلمانان را به دست برخی دیگر نهاده است» (الکلبینی، ۱۴۲۶ق، ج ۵: ۱۶۸)، و نیز: «نبايد شهرنشین واسطه فروش بادیه‌نشین گردد. خداوند برخی از مسلمانان را روزی‌رسان برخی دیگر می‌نهد» (همان).

۷-۲-۴) قراردادهای مورد سرمایه‌گذاری

طبق آیه شریفه «ووفوا بالعقود» تمامی قراردادهای مورد احترام می‌باشند، مگر آنچه مورد نهی قرار گرفته است؛ مثل ربا. از این رو، دامنه قراردادهای و ابزارهای مورد سرمایه‌گذاری از نظر اسلام گسترده می‌باشد: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ...: ای کسانی که ایمان آورده‌اید! به پیمانها (و قراردادهای) وفا کنید...» (المائده/۱)؛ «...وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا...: ... در حالی که خدا بیع را حلال کرده، و ربا را حرام...» (البقره/۲۷۵)؛ «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِّنْكُمْ...: ای کسانی که ایمان آورده‌اید! اموال یکدیگر را به باطل (و از طریق نامشروع) نخورید، مگر اینکه تجارتی با رضایت شما انجام گیرد...» (النساء/۲۹).

۷-۲-۵) معاملات و شرایط آن

قرآن کریم و همچنین روایات معصومین موارد بسیاری در بیان شرایط فقهی و اخلاقی انجام معاملات دارند که در جهت موضوعاتی همچون عادلانه شدن معاملات بین مسلمین و همچنین اخذ سود عادلانه، ایجاد شفافیت و انصاف و نفی غرر، نزاع، کم‌فروشی، غش و تدلیس و تقلب و حذف واسطه‌ها و غیره می‌باشد. در سرمایه‌گذاری علمی، مفاهیم متعارفی همچون ارزش‌گذاری دارایی‌ها، شفافیت و افشا وجود دارد که به وضوح تأکید بر آنها در آیات و روایات مشاهده می‌گردد.

ارزش گذاری صحیح دارایی‌ها

ارزشیابی و ارزش گذاری دارایی‌ها از مباحث مهم در سرمایه‌گذاری است. یافتن ارزش واقعی دارایی‌ها تأثیر بسزایی در بازده سرمایه‌گذاری و کسب سود و یا اجتناب از ضرر دارد. تأکید بر این مسأله را می‌توان در آیاتی از قرآن یافت که کم‌فروشی را نهی می‌کنند؛ به عنوان نمونه: «وَيْلٌ لِّلْمُطَفِّفِينَ * الَّذِينَ إِذَا اكْتَالُوا عَلَى النَّاسِ يَسْتَوْفُونَ * وَإِذَا كَالُوهُمْ أَوْ وَّزَنُوهُمْ يُخْسِرُونَ: وای بر کم‌فروشان! * آنان که وقتی برای خود پیمانه می‌کنند، حق خود را به طور کامل می‌گیرند، * اما هنگامی که می‌خواهند برای دیگران پیمانه یا وزن کنند، کم می‌گذارند» (المطففین / ۳-۱)؛ «وَيَا قَوْمِ أَوْفُوا الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ وَلَا تَعْتُوا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ: وای قوم من! پیمانه و وزن را با عدالت تمام دهید و بر اشیا (و اجناس) مردم عیب نگذارید و از حق آنان نگاهید و در زمین به فساد نکوشید» (هود / ۸۵). چنان‌که مشاهده می‌شود، از کم‌فروشی و یا کم‌شماری دارایی مردم نهی شده است و از آن تعبیر به فساد فی الأرض شده است.

شفافیت و افشا

همانگونه که پیک در اصول اخلاق سرمایه‌گذاری اشاره کرده، شفافیت اطلاعاتی از موارد مهم مورد بحث در دانش سرمایه‌گذاری و همچنین اخلاق سرمایه‌گذاری متعارف است. این مبحث در متون فقهی با عنوان‌هایی همچون نهی از غرر، تدلیس و فریب مورد اشاره قرار گرفته است و معاملات غرری نیز باطل شمرده می‌شود: «هر کس به برادر مسلمانش نیرنگ زند، خداوند برکت روزی او را می‌گیرد و راه تأمین زندگیش را تنگ می‌سازد و او را به خود وامی‌نهد» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۷۳: ۳۶۵)؛ «به راستی که تاجر راستگو روز قیامت با سفیران گرمی نیکوکار همراه است» (حرّ عاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۱۲: ۲۸۵). همچنین در بزرگترین آیه قرآن کریم، خداوند متعال مسأله ثبت و ضبط اطلاعات مالی و قراردادهای را مورد اشاره و تأکید قرار داده است و می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدَيْنٍ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى فَاكْتُبُوهُ وَلْيَكْتُب بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ...: ای کسانی که ایمان آورده‌اید! هنگامی که بدهی مدت‌داری (به خاطر وام یا داد و ستد) به یکدیگر پیدا کنید، آن را بنویسید! و باید نویسنده‌ای از روی عدالت، (سند را) در میان شما بنویسد...» (البقره/۲۸۲).

ریسک‌پذیری

قرآن کریم می‌فرماید: «مَا يَفْتَحِ اللَّهُ لِلنَّاسِ مِنْ رَحْمَةٍ فَلَا مُمْسِكَ لَهَا وَمَا يُمْسِكُ فَلَا مُرْسِلَ لَهُ مِنْ بَعْدِهِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ: هر رحمتی را خدا به روی مردم بگشاید، کسی نمی‌تواند جلوی آن را

بگیرد و هر چه را امساک کند، کسی غیر از او قادر به فرستادن آن نیست؛ و او عزیز و حکیم است» (فاطر / ۲)؛ «تاجر ترسو محروم است و برای تاجر جسور (ریسک‌پذیر) رزق و روزی تضمین شده است» (المتقی الهندی، ۱۳۹۷ق: ۹۲۳۹).

۷-۳) مرحله پس از اجرای سرمایه‌گذاری

پس از خرید و سرمایه‌گذاری در یک دارایی، موضوعاتی همچون اداره و مدیریت دارایی، خروج از دارایی و سرمایه‌گذاری و همچنین نحوه مصرف عواید سرمایه‌گذاری و الزامات اخلاقی کسب بازده و منفعت، مورد بحث و توجه قرار می‌گیرد.

۷-۳-۱) نحوه مشارکت و مدیریت سرمایه‌گذاری

تدبیر در مال، توصیه معصومین به مؤمنین برای افزایش مال و دارایی می‌باشد که امروزه در علم سرمایه‌گذاری در مفاهیمی مثل مدیریت سرمایه‌گذاری و مدیریت و حاکمیت شرکتی متبلور می‌گردد. رسول اکرم (ص) می‌فرماید: «من درباره اتمم از فقر نگران نیستم، بلکه درباره ایشان از تدبیر بد نگرانم» (ابن‌ابی‌جمهور، ۱۴۰۳ق، ج ۴: ۳۹). امام علی (ع) نیز می‌فرماید: «دستمایه اندکی که همراه با تدبیر باشد، بهتر است از بسیاری که بدون تدبیر مصرف شود» (محدث ارموی، ۱۳۶۰: ح ۱۹۴۸)؛ نیز: «تدبیر درست، مال کم را افزونی می‌بخشد و بدی تدبیر ثروت بسیار را بر باد می‌دهد» (همان: ح ۴۸۳۳).

در عرصه حکومت و مدیریت عمل صالح مورد نظر قرآن، هدف‌گذاری، برنامه‌ریزی و اجرای بهینه است که چنین تدبیرورزی بهترین اندوخته و پشتوانه مدیریت و تعیین‌کننده اصلی پیشرفت و سعادت است (ر.ک؛ دلشاد، ۱۳۸۸: ۱۱۶).

۷-۳-۲) نحوه مصرف عواید سرمایه‌گذاری

از نتایج سرمایه‌گذاری، توسعه رزق و روزی و نعمات بندگان است. اسلام دستورات زیادی برای نحوه مصرف عواید ناشی از دارایی‌ها دارد که از آن جمله مصرف شخصی و برای خانواده و نزدیکان، انفاق و صدقات و زکات و خمس و همچنین سرمایه‌گذاری مجدد می‌باشد. پیامبر خدا (ص) می‌فرماید: «مال خوب چهل است و افزون بر آن شصت، و وای بر دارندگان صدها! مگر آنکه بخش گرمی مالش را ببخشد، افزونی را انفاق کند، حیوان فربه‌اش را قربانی کند و هم خود بخورد و هم افراد قناعت‌پیشه و گدا را بخوراند» (طوسی، ۱۴۱۴ق، ج ۱: ۷۲).

سراج منیر

مصرف شخصی و برای خانواده و نزدیکان

خداوند متعال می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَحْرَمُوا طَيِّبَاتِ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكُمْ...: ای کسانی که ایمان آورده‌اید! چیزهای پاکیزه را که خداوند برای شما حلال کرده است، حرام نکنید...» (المائدہ/ ۸۷). امام رضا (ع) نیز می‌فرماید: «بر آن که از نعمت برخوردار است، واجب است که بر خانواده‌اش گشاده‌دستی کند» (کلینی، ۴۰۱ق، ج ۴: ۱۱؛ ح ۵).

انفاق و صدقات

خداوند می‌فرماید: «...وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ...: ... و از تو می‌پرسند چه چیز انفاق کنند؟ بگو: از مازاد نیازمندی خود...» (البقره / ۲۱۹).

زکات

خداوند متعال می‌فرماید: «الَّذِينَ إِنْ مَكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ وَأَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ وَاللَّهُ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ: همان کسانی که هر گاه در زمین به آنها قدرت بخشیدیم، نماز را برپا می‌دارند و زکات می‌دهند و امر به معروف و نهی از منکر می‌کنند و پایان همه کارها از آن خداست» (الحج / ۴۱).

خمس

خداوند متعال در قرآن کریم می‌فرماید: «وَأَعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ إِنْ كُنْتُمْ آمَنْتُمْ بِاللَّهِ وَمَا أُنزَلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا يَوْمَ الْفُرْقَانِ يَوْمَ التَّقَىٰ الْجَمْعَانِ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ: بدانید هرگونه غنیمتی به دست آورید، خمس آن برای خدا و پیامبر، و برای ذی‌القربی، یتیمان، مسکینان و واماندگان در راه (از آنها) است. اگر به خدا و آنچه بر بنده خود در روز جدایی حق از باطل، روز درگیری دو گروه (بایمان و بی‌ایمان) [= روز جنگ بدر] نازل کردیم، ایمان آورده‌اید؛ و خداوند بر هر چیزی تواناست» (الأنفال / ۴۱).

سرمایه‌گذاری مجدد

در حدیثی امام صادق (ع) به یکی از اصحاب هزار و هفتصد دینار داد و به او فرمود: با آن بازرگانی کن. وی با آن مال صد دینار سود کسب کرد. امام (ع) از این خبر بسیار خرسند شد و فرمود: آن را در سرمایه من قرار بده (ر.ک؛ کلینی، ۴۰۳ ق، ج ۵: ۷۶).

۳-۳-۷) الزامات اخلاقی کسب بازده و منفعت

صرف سرمایه‌گذاری و رعایت تمامی اصول علمی در فرایند آن الزاماً منتج به کسب بازده و نیل به اهداف در سرمایه‌گذاری نمی‌گردد، بلکه خداوند اصول و سنت‌هایی را همچون الزام به ایمان، تقوا، شکر و عدالت را جهت گشایش روزی برای انسان‌ها عنوان نموده است: «وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَىٰ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِّنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ...»؛ و اگر اهل شهرها و آبادیها ایمان می‌آوردند و تقوا پیشه می‌کردند، برکات آسمان و زمین را بر آنها می‌گشودیم...» (الأعراف/ ۹۶)؛ «...لَئِن شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَلَئِن كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ: اگر شکرگزاری کنید، (نعمت خود را) بر شما خواهم افزود و اگر ناسپاسی کنید، مجازاتم شدید است» (الحج/ ۷). امام علی، علیه‌السلام، نیز می‌فرماید: «به وسیله حاکمیت عدل، برکات و نعمت‌های خداوند مضاعف می‌شود» (محمدی ری‌شهری، ۱۴۱۶ ق: ۲۵۶). همچنین «وقتی در جامعه جنایات و ظلم‌ها آشکار شود، برکات و نعمت‌های الهی رخت برمی‌بندد» (همان: ۲۵۷).

نتیجه‌گیری

با نگاهی به متون اسلامی، از آیات قرآن کریم تا روایات و احادیث و اقوال و افعال معصومین، در می‌یابیم که گزاره‌های زیادی مرتبط با اخلاق اسلامی در زمینه سرمایه‌گذاری وجود دارد که می‌تواند راهگشای ما در رسیدن به سعادت الهی در دنیا و آخرت باشد. جلب رضای الهی و کسب نعمات دنیوی و آخروی و شکر خالق در موضوع خطیری همچون مسائل مالی و اقتصادی که امروزه مبتلی به بسیاری از مؤمنین گشته، نیازمند بررسی این متون و فرمان‌ها می‌باشد.

در این مقاله سعی گردید تا پارچوبی برای مباحث اخلاق اسلامی در سرمایه‌گذاری ایجاد گردد. با نگاهی فرایندی سرمایه‌گذاری به سه مرحله کلی قبل از اجرا (اهداف، تصمیم‌گیری و...)، اجرا (معاملات، مقررات و قراردادهای و...) و پس از اجرا (مدیریت، عواقب، مصرف و خروج) تقسیم گردید. بسیاری از موضوعات اخلاقی که در کتب روایی در ابواب مختلف قرار می‌گیرند، در این پارچوب قرار گرفته است

و ارتباط آنها با موضوع سرمایه‌گذاری و لزوم بهره‌گیری از این آیات و روایات در امر سرمایه‌گذاری نشان داده شد. طبقه‌بندی آیات و روایات و طراحی چارچوب موضوعی اخلاق سرمایه‌گذاری از یافته‌های این مقاله است.

این چارچوب در عین کلی و موجز بودن می‌تواند راهنمایی باشد برای تحقیقات جامع‌تر در این زمینه و ورود به حوزه‌های تخصصی و احیاناً هر یک از موضوعات مرتبط با امر سرمایه‌گذاری. بالتبع با نگاه کلی این اثر و همچنین پیشرو بودن در ارائه این مبحث، مجال تدقیق و تعمیق مطالب در هر یک از موضوعات و تدبیر در زمینه نظر شارع مقدس وجود نداشت که این امر می‌تواند در تحقیقات بعدی از طریق زیر تکمیل گردد:

- ارائه طبقه‌بندی‌های دیگر از مفاهیم سرمایه‌گذاری و تقویت یا اصلاح چارچوب به‌دست آمده.
- بررسی اخلاقی هر یک از موضوعات و مفاهیم موجود در سرمایه‌گذاری بر اساس آیات و روایات.
- بررسی مباحث متعارف در اخلاق سرمایه‌گذاری (همچون مسئولیت اجتماعی، حفظ محیط زیست و...) بر اساس آیات و روایات.

منابع و مأخذ

قرآن کریم

ابن ابی‌الحدید. (۱۳۸۷ق.). *شرح نهج‌البلاغه*. تحقیق محمد ابوالفضل ابراهیم. چاپ دوم. بیروت: دار احیاء التراث.

ابن بابویه قمی (شیخ صدوق)، محمد بن علی. (بی‌تا). *من لا یحضره الفقیه*. به تحقیق علی‌اکبر غفاری. چاپ دوم. قم: مؤسسه نشر اسلامی.

ابن عمر جعفری کوفی، مفضل. (۱۳۹۰). *توحید*. ترجمه علی‌اکبر میرزایی. قم: آوای منجی.

احسائی، ابن ابی‌جمهور. (۱۴۱۳ق.). *عوالی الآلی العزیزیه فی الأحادیث الدینیه*. قم: مطبعة سید الشهداء (ع).

ایروانی، جواد. (۱۳۸۴). *اخلاق اقتصادی از دیدگاه قرآن و حدیث*. مشهد: دانشگاه علوم اسلامی رضوی.

تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد. (۱۳۶۰). *عُرر الحکم و دُرر الکلم*. تحقیق محدث ارموی. چاپ دوم. تهران: دانشگاه تهران.

حرّ عاملی، محمد. (۱۴۰۹ق.). *وسائل الشیعه*. چاپ اول. قم: مؤسسه آل‌البیت.

حرّانی، حسن بن شعبه. (۱۴۰۴ق.). *تخف العقول*. تحقیق علی‌اکبر غفاری. چاپ دوم. قم: مؤسسه نشر اسلامی.

دلشاد تهرانی، مصطفی. (۱۳۸۸). *دلالت دولت*. تهران: انتشارات دریا.

سن، آمارتیا. (۱۳۷۷). *اخلاق و اقتصاد*. ترجمه حسن فشارکی. تهران: شیرازه.

صنعتکار، حسن. (۱۳۸۶). *اخلاق در بازار؛ به ضمیمه فتاوی حضرت امام خمینی قدس سره در آداب کسب و تجارت*. قم: بوستان کتاب قم (انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم).
 طبرسی، میرزا حسین. (۱۴۰۷ق). *مستدرک الوسائل*. چاپ اول. قم: مؤسسه آل‌البیت.
 طوسی، محمد بن حسن. (۱۴۱۴ق). *الأمالی*. چاپ اول. قم: مؤسسه بعثه - دارالثقافه.
 کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۴۰۱ق). *الکافی*. به تحقیق علی‌اکبر غفاری. چاپ چهارم. بیروت: دار صعب و دار التعارف.

_____ (۱۴۲۶ق). *الفروع من الکافی*. قم: انصاریان.

متقی‌الهندی، علاء‌الدین علی بن حسام‌الدین. (۱۳۹۷ق). *کنز العمال*. تصحیح صفوة السقا. چاپ اول. بیروت: مکتبة التراث الإسلامی.

مجلسی، محمدباقر. (۱۴۰۳ق). *بحار الأنوار*. چاپ دوم. بیروت: مؤسسه الوفاء.

محمدی ری‌شهری، محمد. (۱۳۸۸). *الگوی مصرف از نگاه قرآن و حدیث*. قم: دارالحدیث.

_____ (۱۴۱۶ق). *میزان الحکمه*. قم: دارالحدیث.

معصومی‌نیا، غلامعلی. (۱۳۸۰). «اخلاق اقتصادی (مبانی بینشی، آموزه‌ها و آثار)». *اقتصاد اسلامی*. شماره ۲۶. سال هفتم. تابستان ۱۳۸۶.

میر معزی، سیدحسن. (۱۳۸۷). *فلسفه علم اقتصاد اسلامی*. قم: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

النراقی، محمدمهدي. (بی‌تا). *جامع السعادات*. بیروت: مؤسسه الأعلمی للمطبوعات.

Peck, Sarah. (2011). *Investment Ethics*. Wiley.

